

SARAH BLAKE

De laatste brief

'Een prachtig geschreven, ontroerende roman
die ik iedereen aanraad.' **Kathryn Stockett, auteur
van *Een keukenmeidenroman***

I

Het begon, zoals zo vaak, met een vrouw die haar zaakjes wilde regelen. Een paar weken geleden, midden in de zomer toen de toeristen met hun ingevette lichamen en hun ongeorganiseerde, kinderlijke vakantiepret het postkantoor binnendromden, was het in Iris opgekomen dat als wat zij dacht dat er zou gaan gebeuren ook echt gebeurde, ze daarop voorbereid moest zijn. Ze moest – dat moest ze echt – erop voorbereid zijn om aan Harry te laten zien dat hij, hoewel ze veertig was, even oud als de eeuw, de eerste zou zijn. De allereerste. En zij had altijd meer waarde gehecht aan woorden die op een net wit velletje papier waren neergezet dan aan gepraat. Gepraat was...

‘Juist,’ zei de dokter. Hij draaide zich om en waste zijn handen.

Iris veronderstelde dat ze moest opstaan en zich aankleden nu hij met zijn rug naar haar toe stond, maar ze had niet de vooruitziende blik gehad om een rok aan te trekken. In plaats daarvan had ze gedacht dat haar blauwe jurk precies de juiste kleding was voor deze afspraak. Hoe grondig dokter Broad ook was, hij zou zich al van de gootsteen hebben afgewend voordat ze de jurk over haar hoofd had getrokken, en waar zouden ze dan zijn? De met leer beklede onderzoekstafel waarop ze lag was aangenaam stevig en rook net zoals de stoe-

len in de leeszaal in de openbare bibliotheek. Nee, ze zou blijven liggen. Haar blik dwaalde van het plafond naar het kleine gootsteentje waaraan de dokter in het gorgelende water zijn handen stond te wassen. Grondig was hij zeker. Nou ja, er zat daar beneden natuurlijk allerlei viezigheid die iedereen van zijn handen zou willen wassen. En omdat de volgende stap het certificaat was, was zij wel de laatste die wilde dat er per ongeluk iets onbestemds op dat papier belandde.

De arts ging rechtop staan, draaide de kranen dicht en tikte met zijn vingers tegen de wasbak achter in de kamer. Daarna pakte hij de handdoek die naast hem lag. 'Bent u al aangekleed, juffrouw James?' Hij richtte de vraag tegen de muur voor zich.

'Absoluut niet.'

'Juist,' zei hij nogmaals, 'dan zie ik u in mijn kantoor.'

'Voor het certificaat.'

Hij was al bijna bij de deur, maar bleef met uitgestrekte hand staan en wierp een blik op haar. Ze zond hem haar postkantoorglimlach toe, die ze altijd achter haar loket gebruikte om mensen ertoe te bewegen mee te werken.

'Ja,' zei hij, en hij pakte de klink vast, duwde hem kordaat naar beneden en trok de deur open. Ze wachtte net zolang totdat ze de deur zacht achter hem hoorde klikken en stond toen op. Met haar ene hand hield ze de losgeraakte spelden in haar haren vast en de andere arm sloeg ze om zich heen. Ze voelde zich een beetje zoals ze zich 's ochtends voelde, niet beperkt door beha of korset, losgeraakt. Dat was allemaal goed en wel in de veiligheid van haar eigen slaapkamer, maar nu stond ze hier, na het middagmaal op een donderdag in september, midden in Boston in een onopvallend gebouw aan het openbare park. Aan de andere kant van de deur werd de stilte doorbroken door het gestage geratel van een type-machine. De tegels voelden koel aan haar voeten aan. Ze pakte haar ondergoed en leunde tegen de onderzoekstafel om

eerst de ene kous en daarna de andere aan te trekken, waarna ze de knoopjes van de jarretelles resoluut dichtdrukte. Haar beha hing over de rug van de stoel; de cups wezen recht vooruit de kamer in, het waren net koplampen. Ze glimlachte, trok hem aan en dacht voor de derde keer die middag aan Harry Vale.

Er werd één keer op de deur geklopt. 'Bent u zover, juffrouw James?'

'Ik kom er zo aan,' riep ze terug.

Alles was aangenaam verlopen. Alles was heel vriendelijk gegaan. De praktijk van de dokter deed comfortabel aan: dikke groene gordijnen, die opengetrokken naast hoge ramen hingen en net tot aan een weelderig grijs tapijt reikten. De secretaresse die in de kleine antichambre zat te typen. De zwijgende ordelijkheid toen ze Iris' jas had aangenomen en hem op de houten hanger had gehangen. En de dokter, ook precies goed. De manier waarop hij de deur had opengedaan en zijn warme hand naar haar had uitgestoken, half als begroeting, half als ondersteuning om haar uit haar zittende positie te helpen. En hij had haar mee naar zijn spreekkamer genomen, waar hij naar de stoel wees die voor het grote eiken bureau stond, terwijl hij eromheen liep naar zijn eigen plek. Hij had zelfs zijn vingertoppen onder zijn kin tegen elkaar gedrukt, met zijn ernstige blik op haar gericht terwijl zij haar handtas op schoot zette. Ze hadden het heel even over mevrouw Alsop gehad en ze hadden beleefdheden uitgewisseld over de vrouw van wie juffrouw James zijn naam had doorgekregen, net alsof ze allemaal kennissen waren die elkaar in de hal van een hotel voor handelsreizigers tegen het lijf waren gelopen. De dokter had geluisterd en geglimlacht en aan Iris gevraagd of ze vaak naar Boston ging.

Door haar verzoek waren er kleine barstjes in dat mooie plaatje gekomen. Niet zichtbaar, maar het was Iris wel duidelijk dat de dokter een beetje aangespoord moest worden, dat

dokter Broad ondanks zijn ruime kamer niet veel verbeeldingskracht had. Uiteraard wilde hij haar wel onderzoeken, zei hij tegen haar, achteroverleunend in zijn stoel. Maar waarom het papier?

‘Ik zou denken dat iedere man graag zoiets heeft,’ opperde ze.

Dokter Broad schraapte zijn keel.

‘Misschien is dat een beetje vrijpostig van me,’ concludeerde ze hardop, toen ze zag dat de man tegenover haar aan het bureau zijn handen over de armleuningen van zijn stoel liet glijden alsof hij wilde opstaan.

‘Zullen we maar beginnen?’ Hij glimlachte en stond inderdaad op, zodat het gesprek stakte.

Dus ze had geen kans gehad om de vraag volledig te beantwoorden. En nu ze de deur tussen de onderzoeksruimte en zijn spreekkamer opende, zag ze aan de weloverwogen manier waarop hij zijn blik oprichtte van datgene op zijn bureau waar hij mee bezig was geweest, dat ze daar niet nog een kans voor zou krijgen. Hij had het heel druk. Ze was gewoon een van de vele vrouwen die hij van dienst was.

‘Neemt u plaats,’ zei hij.

‘Is alles in orde?’

‘Helemaal perfect,’ antwoordde hij.

‘Mooi zo.’

Zonder zijn ogen af te wenden van het papier dat voor hem lag, pakte hij het op en gaf het haar over het bureau heen aan. ‘Voldoet dit?’

Ze stak haar hand uit, nam het aan en bekeek het.

Hierbij verklaar ik dat ik juffrouw Iris James op 21 september 1940 heb onderzocht en dat zij ongeschonden is.

Ze had gelijk gehad. Er was niet bezuinigd op het papier. Dokter Broads briefpapier was prachtig roomzacht, bijna lin-

nen. En hoewel hij duidelijk maar weinig enthousiasme voor de hele onderneming had kunnen opbrengen, had hij het prachtig opgeschreven. Misschien had hij op school wel eens een prijs voor het mooiste handschrift gewonnen.

‘Het is perfect.’ Ze glimlachte tegen hem. ‘Dank u.’

‘Fijn dat ik u van dienst kon zijn,’ zei hij, en hij ging vriendelijk achter zijn bureau staan toen zij opstond en naar de deur liep.

Hij ging niet direct weer zitten, maar luisterde naar haar aan de andere kant van de deur; ze vroeg juffrouw Prentiss om haar jas en informeerde hoe ze het snelst bij station Zuid kon komen. Hun stemmen waren licht en aangenaam, en doorgaans wist hij de zangerigheid en klank ervan te negeren als hij hierbinnen aan het werk was. Toen ging de buitendeur open en weer dicht en na een stilte hervatte juffrouw Prentiss haar typewerk. Hij liep naar een van de twee ramen die op het park uitkeken.

Bijna had hij haar gemist. Ze had het gebouw zo snel verlaten dat ze de straat al overgestoken was en zich al voorbij de hoekpilaren van het park bevond; ze liep met stevige tred van hem weg, het buitenste pad op. Haar houding was die van iemand die werd bekeken, haar schouders naar achteren, haar kin omhoog. ‘Wat een zonderlinge vrouw,’ mijmerde hij. Hij keek haar na, nog zo’n vijftien meter, tot ze uiteindelijk door de stad en de afstand werd opgeslokt. Hij draaide zich weer om naar zijn bureau. *Ik zou denken dat iedere man graag zoiets heeft*, had ze precies daar gezegd.

En op Coventry, Londen en Kent vielen bommen. Gestroomlijnde metalen voorwerpen die op de stompe punt van een potlood leken en op hagen en rieten daken werden gericht. Wat was een haag? Waar lag Coventry? Bij geschiedenis en aardrijkskunde marcheerde Hitlers leger over de schoolkaarten van Europa heen, terwijl in het lokaal ernaast, bij Engels,

de kinderen uit hun hoofd monotoon opzeiden: *I will arise and go now, and go to Innisfree, And a small cabin build there, of clay and wattles made*. Bommenwerpers vlogen over de van tenen gevlochten huisjes, over een Engeland waarin men zong over kneus en lijsters. Er werden dingen verwoest waarvoor we in Amerika geen naam hadden. Het was oorlog. Wat betekende dat, oorlog? Over de volle breedte van de bladzijden van het tijdschrift *Life* staarden de kinderen uit Coventry omhoog een onderzoekende camera in. We konden hen zien. Ze zagen er niet bang uit, daar in de greppel die voor de veiligheid was gegraven. Hun handen waren met gespreide vingers tegen de wanden van modder gedrukt om hun evenwicht te bewaren, de twee meisjes droegen nog een rok. Er was een jongen met een lege uitdrukking op zijn gezicht. Hij keek ons recht aan, de kraag van zijn jack was met een veiligheidsspeld dichtgemaakt. Hij bevond zich al in de oorlog.

Waar onze jongens niet naartoe werden gestuurd. Dat had de president beloofd. Hij sprak recht voor zijn raap, als iemand van het volk, maar dat was hij godzijdank niet. Dat dacht ook niemand. Toen hij zei dat de jongens niet mee zouden vechten in een buitenlandse oorlog geloofden we hem, hoewel we naar de namen van gevallen Franse steden hadden geluisterd op de manier waarop je naar de namen van medicijnen luistert voordat je zelf ziek wordt.

Nu werd er gesproken over een Duitse invasie. Zouden de Engelsen standhouden? Hun tanks en vrachtwagens, hun geweren, doemden nutteloos aan de andere kant van het Kanaal op, waar ze ze bij Duinkerken hadden achtergelaten. Maar toen ons werd verteld dat de Britten kanonnen uit het British Museum hadden gesleept en ze naar de Theems hadden gerold, knikten we. Er vielen nu al zestien nachten lang bommen op Londen. Bussen stonden midden op straat stil. Baby's werden uit bed gegrist, werd ons verteld. Maar 's ochtends kwamen de Londenaren een voor een weer naar buiten ge-

kropen, het daglicht tegemoet, en juichten we hun toe. Engeland zou standhouden. Niemand wist hoe het zou eindigen. Buchenwald was alleen nog maar een stad in Duitsland waar het zonlicht op de bomen spatte. Auschwitz. Bergen-Belsen. Gewoon buitenlandse namen. De zomer liep ten einde en er was nog geen sprake van verduistering.

Op station Zuid liep Iris naar de trein naar Buzzard's Bay, waar ze zich vermaakte door te kijken hoe de zakken post in de vrachtwagens achteraan werden geladen. Het gebeurde maar heel af en toe dat ze samen met de post reisde, maar het gaf haar een intens plezier om in de voorste wagon te gaan zitten, als het lukte op de stoel helemaal vooraan. Al die brieven, al die woorden die van de een aan de ander werden gekrabbeld en nu rollend op weg waren naar iemand. Iemand die wachtte. Iemand die schreef. Daar ging het allemaal om, om die lege stortkokers vrij van obstakels te houden, zodat ieders brief, nadat hij zijn weg naar het postkantoor had gevonden en de canvas zakken in was gegaan, zich tussen de kleurrijke enveloppen had geduwd en genesteld, zich had gemengd met alle andere, naar zijn bestemming kon reizen samen met alle andere papieren gedachten die elke minuut werden verzonden om het te winnen van de...

Tijd.

De stationschef kondigde het vertrek van de Buffalo Express aan, ze keek omhoog naar de klok en zag hoe de wijzer de ene seconde aan de andere reeg. Over een minuutje zou haar trein worden omgeroepen en zou ze zich voegen bij de menigte die instapte, waarbij ze weer in de mal zou worden getrokken van haar naam en haar persoon. Ze zou weer Iris James zijn. Chef van het postkantoor van Franklin, Massachusetts.

Waar Harry was. Het nieuwe plekje in haar borst dat door hem leek te zijn gemaakt, dat een salto maakte en bewoog als

ze hem toevallig op straat zag of in de rij achter andere mensen in het postkantoor, stuiterde op en neer. Een jaar geleden was hij nog gewoon Harry Vale geweest, de monteur van het dorp, een vriendelijke man naar wie je toeging voor een reserveband en een praatje. En op een dag was hij dat niet meer. Hij was iets anders. Want niet zo lang geleden was hij Alden's Market binnengekomen en langzaam naar haar toe gelopen en achter haar komen staan, zodat ze, toen ze zich omdraaide, met een blik romige maïspuree in de ene hand en een met gewone maïs in de andere, niets anders kon doen dan ze naar hem ophouden, zodat hij kon kiezen. Hij keek naar haar, toen naar de blikken, en hij leek de keuze zorgvuldig te overwegen. Uiteindelijk stak hij zijn forse hand uit en wees naar de gewone. Ze knikte. Hij zou zijn hoofd in zijn nek moeten leggen om haar te kussen, was de gedachte die in Iris opkwam.

Ze had niet gedacht dat het haar ooit zou overkomen, maar het was gebeurd: Harry Vale had haar aangekeken met zo'n blik die aangaf dat er iets was. En dat had hij vol in het zicht gedaan. Het maakte hem niet uit dat Beth Alden achter de kassa toekeek. Het maakte hem niet uit dat de hitte van de blikken voedsel achter in de winkel afspatte. Ze gaf een klopje op haar tas. Was het vreemd wat ze had gedaan? Nou ja, en wat dan nog? Wat ze tegen de dokter had gezegd was Gods eigen waarheid, iedere man zou willen weten dat hij de eerste was, dat wist ze zeker. Ze kon Harry het papier geven, zo mooi en schoon als een witte jurk voor het altaar, waar ze te oud voor was, en trouwens, die kleur stond haar ook helemaal niet goed.

In Nauset stapte Iris uit en ze liep vier straten door het centrum van de stad op Cape Cod op weg naar de bus naar Franklin. Meneer Flores zat in de schaduw van de bus, hij ging moeizaam staan en kuierde iets naar voren. Ze had haar lippen opnieuw gestift en haar haar gekamd toen de trein het

station binnen was gereden en dat was maar goed ook, want hij stond haar aan te staren.

‘Dag, juffrouw James. Goeie reis gehad?’

‘Ja hoor, dank u wel.’ Ze keek hem recht in zijn ogen en daagde hem uit haar nog iets te vragen.

Hij knikte en wees naar de open deur van de bus. Iris hees zich de drie treden op en de bus in. Er was een buitenlands stel, hier en daar zaten wat vrouwen in hun eentje, en een stel mannen had zich om Flores’ stoel voor in de bus geschaard. Iris knikte hun toe en liep naar achteren, langs een jonge vrouw die met haar neus in een dik boek zat, waardoor haar haren naar voren vielen en de ronding van haar blote nek zichtbaar was. Ze keek niet op en bewoog zich niet toen Iris langs haar liep om drie rijen verder plaatsnam.

Iris pakte haar sigaretten uit de zak van haar rok, schudde er een Lucky Strike uit en bekeek het hoofd en de schouders van het lezende kindvrouwtje voor haar. Die is vast wegge- lopen, dacht Iris, hoewel de vrouw heel netjes gekleed was in een praktisch blauw mantelpak. Haar bruine haar was relatief kort geknipt en waaierde uit over de rechte rand van haar kraag. Hoe dan ook, ze was een vrouw voor wie gezorgd moest worden, zo’n vrouw met kleine borsten die haar gezicht opheft naar een man, opgetogen glimlachend als een baby. Uiteindelijk draaide het dametje zich iets om, alsof ze Iris wilde aankijken, zich bewust van haar aandacht, en wierp haar een vage glimlach toe, net zo’n automatische reactie als het opheffen van je hand om zonnestralen af te weren. Iris knikte vriendelijk en blies een wolkje rook uit. Ze richtte zich tot de rug van de vrouw, die zich nu weer had afgewend: *er is niets aan de hand, ik bijt niet, hoor*. De bus deinde een beetje toen meneer Flores achter het stuur kroop en zich in zijn stoel liet vallen. De motor kwam brullend tot leven, waardoor de vloer onder Iris’ voeten trilde.

Vronski bedreef de liefde met Anna.

Emma las de zin nog een keer, afgeleid door de opdringende aanwezigheid van de vrouw achter haar. Bedoelde Tolstoj echt de liefde bedrijven? Dat kon ze zich niet voorstellen. Naar bed gaan met iemand? Het zou toch wel erg brutaal zijn, om dat zo op te schrijven. In de negentiende eeuw bedreven ze toch niet zomaar de liefde? Het moest iets anders betekenen, iets zachtaardigers. Ze bloosde, een beetje schuld-bewust. Niet dat met iemand naar bed gaan niet zachtaardig was, natuurlijk was het dat, daar kwamen immers baby's van. Hoewel de dingen die zij en Will in het donker deden in de verste verte niets met baby's van doen hadden. Maar Anna en Vronski? Hun leven was toen toch heel erg ingeperkt? Misschien kwam het door de vertaling. Ze keek op de omslag van het boek en las de naam onder die van Tolstoj: Constance Garnett. Emma dacht dat ze wel snapte hoe het zat. Vronski had iets liefdevols tegen Anna gefluisterd, of Anna liefdevol getroost of zoiets, en juffrouw Garnett had daarvoor in de plaats andere woorden gebruikt, om zo van een keurige scene een wat minder kuise te maken. Waarschijnlijk een oude vrijster, zo'n sneu type dat in de draaiing van een opgerolde paraplu nog passie ziet. Net als die vrouw achter in de bus.

Ze duwde haar billen verder tegen de rug van haar stoel zodat ze rechterop zat; de nieuwe vrouw van de dokter in een zeer aantrekkelijk reisensemble met een bijpassende sjaal om haar schouders. Ze keek uit het raam. Sinds ze twee weken geleden *Ja. Ja, ik wil* tegen Will Fitch had gezegd, gehaast, bang om hem in zijn ogen te kijken, was er in haar doorgaans chaotische geest iets stevigs, bevredigends en totaal nieuws binnengedrongen. Alsof de stem van Edward R. Murrow, die prachtige, hartstochtelijke mannelijke stem, met veel overtuigingskracht en volume, de route had uitgestippeld die ze nu zo bedrijvig volgde. Die route was helder en leidde naar een doel.

Pamet. Daarna Dillworth. En als laatste Drake. Emma sloot haar ogen en noemde de namen van de stadjes op die ze alleen nog maar uit Wills brieven kende, waarin de omgeving van haar nieuwe land in kaart werd gebracht door de zieken van de mensen die hij behandelde. Hartkwaal. Slijmbeursontsteking. Een tweeling ter wereld geholpen in Drake, wat een wonder was, schreef Will, gezien het feit dat de moeder geen tijd of geld had gehad om snel genoeg van de Cape af te komen...

‘Wordt jouw Bobby nou twintig of eenentwintig?’ De stem van de man voor haar onderbrak haar gedachten.

‘Eenentwintig.’

‘Ze zullen ze er niet heen sturen. Ze zullen misschien wel worden voorbereid. Ach wat, laat ze maar een paar bruggen aanleggen! Maar ze zullen ze er heus niet naartoe sturen.’

De tweede man gaf niet meteen antwoord en staarde uit het raam. Emma keek naar het strenge profiel van zijn neus en kin alsof ze op zoek was naar een teken. De bomen flitsten voorbij. ‘Natuurlijk wel,’ zei hij, en hij keerde zijn metgezel de rug toe.

Dat was haar verdiende loon. Emma leunde naar achteren, ze ergerde zich aan zichzelf dat ze het gesprek had afgeluissterd. Ze had het vanochtend gehoord en had geprobeerd het te vergeten, was het ook vergeten, maar nu moest ze er weer aan denken. Het wetsvoorstel was aangenomen door het Congres en alle mannen van dienstplichtige leeftijd moesten zich melden bij de rekruteringsbureaus die in elke stad, groot en klein, uit de grond geschoten waren als champignons na een regenbui. Niet dat het voor haar van belang was, verklaarde ze tegen haar vage weerspiegeling in het raam. Will zou niet gaan. Zoiets had hij gezegd. (Maar niet expliciet, corrigeerde ze zichzelf, want zelfs in haar ongerustheid was ze angstvallig eerlijk.) Hij mocht niet gaan, verbeterde ze zichzelf. Hij had alle reden om dispensatie aan te vragen. Hij

was de laatste van de familie Fitch. Hij was de enige arts in de wijde omtrek en ze was net met hem getrouwd.

Hoe dan ook, hij kon haar gewoon niet in de steek laten. Ze bedacht dat ieders leven om een centraal feit draaide, een feit waaruit al het andere ontsproot. Dat van haar was dat ze volkomen alleen op de wereld was geweest tot ze Will had ontmoet. Ze had haar vader, moeder en broer verloren tijdens de Spaanse griep epidemie van 1918. Ze waren gestorven in een koortsdroom en zij was blijven leven, en nu was het al zo lang geleden dat het net was alsof ze nooit hadden geleefd. Er stond een huis op een heuvel, ver van de zee, waar ze was geboren. En ze herinnerde zich een stad vol wapperende vlaggen, waarvan ze nu wist dat het de tenten waren waarin ze allemaal lagen, buiten op het veld, omdat het ziekenhuis uitpilde van de zieken. De herinnering die ze aan haar moeder gehad zou kunnen hebben, was verdreven door het gezicht van een verpleegster, met een masker voor, die zich over haar ledikantje boog om te kijken of ze nog ademde.

Nu zou de volgende fase van start gaan. De wees met de ernstige blik en de moedervlek in het holletje van haar keel was nu de vrouw van de dokter, met een echtgenoot, een huis en een dorp. Door met Will te trouwen was ze door het sombere grijze gordijn van eentonigheid heen getrokken. De tijd die ze had doorgebracht in een gedeelde kamer boven in een kosthuis, waar ze haar kousen moest drogen over de rugleuning van de stoel met spijlen. Ze ging naar huis. Ze oefende in het raam op haar glimlach. Naar huis. Naar Will.

Emma haalde het *Federal Writer's Guidebook on Cape Cod* uit haar tas en sloeg het stuk over Franklin op: *Het dorp Franklin, dat het lokaas is aan een zanderige haak die zo'n tachtig kilometer de Atlantische Oceaan in steekt, wuift plagerig naar de kust. Het eerste wat je daar kwijtraakt is je richtingsgevoel. Het dorp is aan alle kanten omringd door geelwitte zandduinen en water, noord en zuid lijken wel van plek te verwisselen op het kompas en aan de lucht heb*

je niet veel. Het is een plaats waar je wordt omringd door vis en de geur van vis en van kabeljauwolie, door kapotte walvisbotten en masten die door de zee op de brede stranden achter het dorp worden uitgespuugd. Het is een plaats waar pelgrims altijd al naartoe stroomden: eerst de puriteinen, toen de Portugese walvisvaarders en rond de laatste eeuwwisseling arriveerden de kunstenaars, die hun sjaals om de boog van een oude sloep hingen en ze dan schilderden. De dochters van politiemensen uit Boston vermengden zich met de veelkleurige menigte, ze zeiden hoe leuk het wel niet was, en hoe bijzonder dat de zoons van vissers uit het Middellandse Zeegebied arm in arm liepen met het yankeegoud terwijl de felle lichten van de zomertheaters in het donker straalden...

Jemig! Ze sloeg het boek dicht en stopte het weg. Dit was net zo ranzig als die Garnett.

Meneer Flores zat over het stuur gebogen, turend in het afnemende licht, en Emma voelde dat de weg haar steeds dichtter insloot. De grimmige witte huizen van Woodling kwamen een voor een voorbij. Ze reden door het Tralpeebos, het compacte beukenhout week aan beide kanten uiteen, tot de bus uiteindelijk boven op de heuvel voor Franklin was. Hij hield even in op de top voordat hij naar beneden reed. Ze ging rechtop zitten en wilde plotseling, onverklaarbaar, dat het lijntje tussen haar en dit dorp zou breken. De vuist van meneer Flores bleef even boven de versnellingspook hangen. Om hen heen strekten de duinen zich uit zover het oog reikte.

Heel even had Emma het gevoel dat ze zouden opstijgen. De lucht riep naar haar door de grote voorruit. Ze stond bijna op, ze stelde zich voor dat ze in staat was rechtdoor te gaan, dat het asfalt wegviel terwijl de bus verder reed, de grenzeloze lucht in. Maar toen stond de bus uiteindelijk in de juiste versnelling en reed hotsend door de hoge zandheuvels verder. Ze reden naar beneden totdat de weg zich losrukte van de duinen en naar zee afboog, langs de grijze haven het dorp in.

De bus tufte langs de starre lijnen van de met spanen bedekte daken die als driehoeken in de septemberavond hingen. De vlag klapperde in de wind boven de steile punt van het postkantoor en de bus vertraagde tot hij stapvoets reed. Meeneer Flores manoeuvreerde door de nauwe straatjes die hij nu moest delen met wandelaars, mensen die naar de bus riepen en fietsers. Aan de andere kant van het raam ontvouwde het dorp zich. Ze legde haar hand op de stoel voor zich, in het holletje van haar hals kwam een blos opzetten. Ze was er nu al trots op hoe snel ze de namen van de mensen in het dorp zou kennen, dat ze daarmee Will zou imponeren, die in haar verbeelding elke avond zou terugkomen alsof hij naar een theater kwam dat zij had opgericht, verheugd dat hij weer in zijn vertrouwde dorp was, dat nu door de waarnemingen van zijn Emma werd onthuld en verlicht. Op die manier wilde ze een aanwinst voor hem zijn. Hij zou de beste dokter zijn omdat hij zijn onderzoeken niet blind zou uitvoeren.

Maar de realiteit was heel anders. Nu ze midden in het dorp was aangekomen trof de onbeduidendheid van haar verbeeldingskracht haar met volle kracht. Ze waren er allemaal al. Twee vrouwen die op de hoek stonden te praten vielen stil en keken naar de bus, die tot stilstand kwam. Het dorp had niet op haar komst gewacht om tot leven te komen. Het was zonder haar duidelijk ook al zichzelf. De deur zwaaide open en ze rook de zee. Ze bleef even zitten, pakte haar handschoenen en raapte haar moed bijeen om in de menigte naar Will te zoeken, want hij stond natuurlijk buiten op haar te wachten, met die ongeduldige, veeleisende glimlach van hem. De vrouw die achter in de bus had gezeten, liep rakelings langs haar heen, zodat Emma opkeek, en toen ontdekte ze Wills hoofd, dat uittorende boven de hoofden van een paar andere mensen die naar de bus kwamen. Zijn lange lichaam was voorovergebogen. Je zag dat hij veel aan zijn hoofd had, veel te doen had. Hij had haar door het raam heen gezien en

zwaaide. Ze wuifde terug en de sjaal gleed van haar schouders toen ze opsprong, zo blij was ze, en ze haastte zich door de lege bus naar de deur.

‘Dag.’ Hij stak zijn hoofd om de deur en toen ze bij het trapje aankwam stond hij al boven. Hij stak zijn hand naar haar uit en trok haar direct in zijn armen. Ze hief haar hoofd en zijn warme bekende lippen drukten zich op die van haar, eerst zachtjes en toen inniger terwijl hij haar nog dichter tegen zich aan drukte, zodat ze zijn hele harde lengte tegen haar rok voelde. Hoewel ze in het openbaar waren, sloot ze haar ogen en verplaatste zich naar de grot van hun kus, waar het donker en koel was. Haar lippen openden zich onder die van hem en uiteindelijk trok ze zich met een tevreden kreun los van zijn lippen, weer terug het licht in.

‘Dag.’ Ze glimlachte hem ademloos toe, er welde trots in haar op toen ze hem daar zo voor zich zag staan. Hoe was het haar gelukt? Ze had naast hem in restaurants gezeten, in de bus, in Cambridge naast hem op straat gelopen, de bekende lengte van zijn passen was een geruststelling, bijna een vanzelfsprekende wetenschap. In dat opzicht kenden ze elkaar. Hij had haar rondgeleid, haar met zijn arm onder die van haar en zijn hand in het holletje van haar rug rokerige ruimtes in geleid en weer naar buiten. Ze hadden gepraat en gelachen. Ze hadden zelfs gekibbeld. En toen, plotseling op een middag in de lente, had hij haar ten huwelijk gevraagd. Het was gek, idioot, maar het maakte toch deel uit van het verhaal. Dokter Lowenstein had hem geschreven dat hij bij hem in de praktijk kon komen en hij had het telegram in zijn zak gestopt en daar, in het postkantoor van Back Bay, geknield. En zij had hem aangekeken en al geknikt voordat hij zijn mond had geopend. Ze hadden het pact gesloten alsof ze twee kinderen waren. Het was de volgende stap, de enige stap, de gewichtige. Alsof ze elkaars hand vast hadden gegrepen, hun ogen hadden gesloten en waren gesprongen, zonder zelfs maar hun adem in te houden.

Hij boog voorover om de titel van het boek in haar hand te lezen en bleef haar intussen stevig vasthouden. Haar sjaal was van haar schouders gegleden en de lange driehoek van naakte huid gaf een felle warmte af, als gras in de zomer. 'Vind je het mooi?' vroeg hij.

'Zouden ze in de negentiende eeuw de liefde hebben bedreven?' Ze wendde haar ogen af en offerde het laatste, onbelangrijkste, op wat er op een plank in haar gedachten was blijven liggen.

'Ik zou niet weten hoe we hier hadden kunnen zijn als ze dat niet hadden gedaan.'

'Nee, nee. Moet je zien.' Daar op de bovenste tree van de bus sloeg ze het boek open en bladerde erdoorheen, zich scherp bewust van zijn blik op haar schouders en armen. Ze hadden elkaar gekust. Ze hadden elkaar door lagen zijde en wol aangeraakt. Door jacks en broeken, blouses en rokken heen, maar nu hadden zijn ogen net zo goed zijn handen kunnen zijn, haar huid prikte en werd rood toen hij zijn voet naast haar op de tree zette en zijn jack openviel. 'Daar,' wees ze.

Hij keek naar beneden en las voor: '*Vronski bedreef de liefde...*'

'Het is zo onverhuld om het zo uit te drukken,' zei ze en toen bloosde ze.

Hij drukte zich tegen haar aan. 'Hoe?'

'Zo, daar op die bladzijde. Zouden de lezers niet geschokt zijn? Ik wel.'

'Niet waar,' fluisterde hij.

'Wel waar,' zei ze giechelend, en ze leunde met haar schouder tegen die van hem. 'Echt waar. Als moderne lezer.'

'Het betekende iets anders. Dat begreep iedereen.'

'Seks?'

'Het hof maken,' antwoordde hij en zijn glimlach verlichtte de onmogelijke centimeters tussen hen.

‘O.’ Ze zuchtte blij. ‘Nou, ja, dat soort dingen weet jij natuurlijk.’

‘Kom.’ Hij legde zijn hand onder haar elleboog en trok haar het trapje af. ‘We gaan naar huis.’

Er vloog een koffer uit de hand van de buschauffeur, die door de open deur zeilde. Heel even vloog hij door de lucht voordat hij neerplofte op het trottoir en openbarstte als een onthoofd ei.

‘O!’ riep Emma.

Will bleef staan waar hij stond, bij de deur van de bus, en keek naar de zinnelijke explosie van wat Ems ondergoed moest zijn, dat als een waterval over de twee geopende helften van de koffer stroomde. Talloze beha’s en slipjes, lichtblauw en zo zacht als zijde, waren in een uitzinnige striptease in de rondte geslingerd en stelden zichzelf als sirenes tentoon. Hij gaf een kneepje in Emma’s hand, die ze achter zijn rug in de zijne had gestoken.

‘Niemand heeft het gezien,’ zei hij tegen haar. ‘Ik ga Flores wel even helpen. Dan kun jij alles even bij elkaar zoeken.’

Emma knikte, liet zijn hand los en stapte van de laatste tree af, de bus uit, op de stoep. Ze moest de aandrang bedwingen om zichzelf op haar kapotte koffer te werpen en de overal verspreid liggende kleding met haar lichaam te bedekken, maar die vrouw uit de bus stond op het trottoir tegen de reling geleund toe te kijken.

‘Zal ik u even helpen?’ vroeg ze.

Tot haar eigen verbazing knikte Emma. Ze hurkten zonder nog een woord te zeggen om de kousen, zachte beha’s en lichtblauwe slipjes van de grond te rapen. De vrouw ging zo rustig en zorgvuldig met Emma’s spullen om dat Emma een brok in haar keel kreeg van de tranen.

‘Het zijn maar kleren,’ zei de andere vrouw zachtjes. ‘Het stelt niks voor.’

‘Dat weet ik,’ fluisterde Emma terug.

‘Laat hem dan niet zien dat je huilt. Dan denk hij dat je je schaamt.’

Emma’s hand zweefde boven een nachtjapon en ze werd rood. Wat wist deze vrouw van Will of over wat hij zou denken? Ze smiet het ding in haar koffer.

‘Ik schaam me helemaal niet.’

Iris hoorde de waarschuwing in de stem van het meisje en wierp haar over de koffer heen een blik toe. ‘Mooi,’ antwoordde ze. En daar voegde ze, bijna terloops, aan toe: ‘Ik ben Iris James.’

Emma keek naar het vierkante maar niet onaangename gezicht van de vrouw, dat was omlijst door donkerrood haar dat naar weerskanten opzij was getrokken als een gordijn. ‘Dag,’ antwoordde ze.

‘En u bent?’

Emma stopte de laatste dingen in de koffer en deed het deksel dicht. ‘Emma Trask,’ antwoordde ze, en toen bloosde ze, ‘ik bedoel Fitch.’

‘Dat is vreemd,’ zei Iris met een ontwapenende glimlach. ‘De vrouw van de dokter. En dat terwijl ik dacht dat je een vrouw was die was weggelopen.’

Het was de eerste keer in dagen dat Emma lachte. Ze zou nooit vergeten hoe ze werd overspoeld door een bruisende lach, daar op het trottoir aan de voeten van juffrouw James. Haar spullen waren één warboel, ze zag de schuin oplopende groene bomen achter het hoofd van juffrouw James en voelde de warme avondzon op haar rug. Will kwam om de bus heen gelopen en stak zijn handen uit om haar tegen zich aan te trekken. Het zou allemaal goed komen, besloot ze ter plekke. En ze had weer hardop gelachen en zich in Wills armen laten vallen.

‘Dank u wel,’ zei hij glimlachend tegen Iris. ‘U hebt enorm geholpen.’

‘Graag gedaan, dokter Fitch,’ antwoordde Iris.

‘Kom, we gaan naar huis,’ zei hij tegen Emma.

‘Goed.’ Ze glimlachte. En zonder haar los te laten pakte hij met zijn vrije hand haar koffer. Na een paar passen draaide Emma haar hoofd in de ronding van Wills arm en ze zag dat juffrouw James stond te wachten voordat ze zich in de stroom auto’s voegde en de weg overstak.

‘Wie is dat?’

‘De chef van het postkantoor, Iris James.’ Hij wilde Emma daar op straat het liefst weer kussen, maar deed het niet en liep snel door.

‘Hé,’ protesteerde ze lachend, maar ze huppelde naast hem mee en nam helemaal niets van haar nieuwe dorp in zich op behalve de klamme geur van de zee en de zware lucht, en links van haar het gebeuk van de golven tegen de zeewering. Ze liepen dwars door de dichte bebouwing van het dorp naar het oudere, rustiger gedeelte, waar de contouren van de steile hoekige huizen zich verzachtten naarmate het donkerder werd. Iemand die keek – en iedereen zat te kijken, dat wist Emma, het was immers een klein dorp, en zij was vanavond vast het onderwerp van gesprek aan allerlei tafels en waarom ook niet? Ze was jong en aantrekkelijk en hij was hun dokter! –, iemand die keek zou waarschijnlijk zien hoe makkelijk ze zich aan elkaars tempo aanpasten, alsof ze al jarenlang zo samen wandelden. Er zouden opmerkingen over gemaakt worden, en de lampen die aangingen in de huizen waar ze voorbijkwamen leken Emma een stille melodie, net als zacht gemompel onder al het geklets, van goedkeuring en aandacht. Als reactie daarop ging ze iets rechter op lopen.

Misschien was dat de reden waarom ze aarzelde toen Will zijn hand uitstak en een poort openduwde terwijl hij trots naar haar keek. Daar was ze dan eindelijk. Ze keek omhoog naar het huis, dat er precies zo uitzag als de andere huizen waar ze onderweg langs waren gekomen, met een steil dak

met vergrijsde dakspanen, een brede veranda aan de voorkant en een ongeschilderde deur die dezelfde kleur had als de houtspanen. Ze liepen er langzaam naartoe en toen ze bij het trapje naar de veranda waren, legde Will zijn hand onder Emma's elleboog. Binnen hoorde ze iemand praten, een vrouw, en toen Emma de treden naar de hordeur op liep, werd ze door de dringende klank in haar stem naar binnen gezogen, alsof het huis praatte. 'Jezus,' mompelde Will toen hij de deur opentrok. 'Ik heb de radio aan gelaten.'

Ze liep naar de stem toe. Aan het eind van de gang zag ze de keuken, waar Will voor het raam een jampotje met rimpelrozen had neergezet om haar welkom te heten. De stralen van de avondzon werden gebroken door het water en de bloemen leken net roze sterren. '*Achter in de pub hangt een scorebord*,' zei de vrouw op de radio. '*En vanavond staat daarop: RAF-Luftwaffe: 30-20. Hoewel het een slechte avond is geweest voor de Britten was het nog erger...*' ze zweeg even, '*... voor de mensen in Berlijn. RAF-Luftwaffe: 30-20. Daar staat hij, de score die Londen bijhoudt, elke avond dat de strijd verder...*'

Will stak zijn hand uit om de radio uit te zetten. 'Nee,' Emma duwde zachtjes tegen zijn hand. 'Nee, wie is dat?'

'Wie is wat?' Ze was tengerder dan hij zich herinnerde, hij kon zijn armen om haar heen slaan en zichzelf dan ook nog bijna omhelzen. Hij trok haar naar zich toe en voelde haar hart tegen hem aan, wachtend. Zo voelde het op dat moment aan. Ingebed in die hele lieve gestalte – borsten, dat buikje en die heupen – wachtte haar hart tegen dat van hem, terwijl ze zich in het zoete donker tegen elkaar aan drukten, luisterend naar de vrouw die de oorlog naar hen toebreacht, zo vol nadruk dat Will er niet meer tegen kon, hij kon er niet tegen daar alleen maar te staan wachten, en net toen de vrouw op de radio zei: '*Dit is Londen, goedena-*' zette hij hem, eindelijk, dan toch uit.

‘O, verdikkeme.’ Frankie Bard leunde tegen de rugleuning van de stoel in de radiostudio en sloot haar ogen. ‘Dat kwam er te hoog uit, nietwaar?’

Murrow zweeg. Ze deed haar ogen open.

‘Te hoog en te snel.’ Ze trok een grimas, instemmend met wat hij niet had gezegd.

‘Je krijgt het nog wel onder de knie.’ Hij stond op en pakte zijn hoed. ‘Het lukt zo’n vrouw als jij altijd...’

Ze keek net op tijd op om zijn grijns te zien. ‘Zo’n vrouw als ik?’

Hij stond tegen de studiodeur geleund. ‘Die even goed een martini kan mixen als een beer kan schieten, ja toch?’

‘Dat klopt.’ Frankie stond op. ‘Maar New York zal er niet blij mee zijn.’

Hij trok de studiodeur open. ‘Ach wat, New York. Je hebt het goed gedaan.’

Maar New York zou er helemaal niet blij mee zijn. Ze hadden hetzelfde probleem gehad met Betty Wason, in Noorwegen. De deur ging langzaam achter hem dicht. Een vrouwenstem hoorde Amerika niet te vertellen over oorlogvoerende mannen. Het klonk te hoog, te ijl. Het werd te opgewonden. Goddorie. Frankie boog zich voorover en zette de microfoon uit. De rechterhand van meneer Paley weigerde zelfs vrouwen als secretaresse aan te nemen voor de topmensen van CBS. Rapportages vanuit een ziekenhuis, het dagelijks leven, dat soort dingen, onderwerpen waar je in de winkel over praat, waren tot daaraan toe, maar vrouwen moesten toch echt geen verslag doen van de oorlog. Er stierven daar mannen in het luchtruim boven Londen. Ze legde de bladzijden van haar script netjes op een stapel, deed het licht in de studio uit en duwde de deur open. Vrouwen moesten trouwen, een burgerlijk leven leiden en kinderen krijgen. Vrouwen hoorden niet blootshoofds onder de Duitse bommen te lopen op zoek naar beelden die ze met levendige woorden voor de mensen thuis konden beschrijven.

Nou en, dacht ze giechelend en ze besteeg de derde trap en klom zo vanuit de ondergrondse studio omhoog naar straatniveau. Ze duwde de zware achterdeur van Broadcasting House open en stapte de verduisterde stad in, die op de sirenes van die avond wachtte.

Toen rond etenstijd op 7 september de bommen begonnen te vallen, was er niets geweest waardoor dat ogenblik als het begin kon worden aangemerkt, niemand kon weten wat er zou komen, waarom of voor hoe lang. De oorlog daalde neer en bleef. In de eerste minuut van de Blitz stierven vierhonderd mensen. Veertienhonderd mensen lagen die eerste nacht ergens gewond te bloeden en nu, zeventien avonden later, wist niemand wie er nog leefde. Elke avond hoorde je nieuwe aantallen. 'En ga nou niet zeggen,' droeg Murrow Frankie op 'dat de straten rivieren van bloed zijn. Zeg maar dat de kleine politieman die je 's ochtends normaal gesproken begroet er vandaag niet is.'

De nieuwe maan was opgekomen boven de rokende daken, en even kon je de lucht herinneren zonder de bommenwerpers en de felle oplichtende banen van het luchtafweergeschut boven de schoorsteenpotten en de middeleeuwse torenspitsen van Westminster Abbey in de verte.

Ze liep kwiek langs de geblindeerde gevels, waarbij ze met het oog van een verslaggever zag dat er uit sommige huizen een streepje licht ontsnapte. Of ze nou rekenden op gebeden of gokten op het toeval, voor sommige mensen was de beloning het volhouden op zich. Wat er ook zou gebeuren. De maneschijn glansde op de chromen bumpers van de taxi's. Uit de grote openbare schuilkelder aan de noordkant van de straat hoorde ze iemand 'Body and Soul' zingen, en die mannenstem in de grijze stilte van de maanverlichte straat maakte het allemaal menselijk. Frankie glimlachte. Oorlogsweer.

De nachtelijke aanvallen verliepen volgens een vast patroon: het hoge ongelijkmatige geronk van de vliegtuigen van de

Luftwaffe bereikt rond middernacht als een dodelijk lied zijn crescendo. Het zoeklicht scheen recht omhoog de duisternis in, waar, alleen of met z'n tweeën, de Duitse vliegtuigen als badmintonshuttles in een meedogenloos ritme heen en weer langs de rivier vlogen. De brandbommen vielen als eerste, ze zetten de verduisterde stad in lichterlaaie en maakten zo de weg vrij voor de andere bommen. Die kwamen gillend of fluitend naar beneden, de zwaarste bommen brulden als een snel-trein in een tunnel. Het ergst waren de bommen aan parachutes die zachtjes, stilletjes naar beneden zweefden om dood en verderf te zaaien. Op Oxford Circus sloeg Frankie af naar Wilmot Road en ze begon aan de wandeling naar huis. Twee brandweerwagens stormden door de lege straten, ze raceten met hun afgedekte koplampen als blinde sirenes naar de branden. Je had de hemel, de ondergrondse schuilkelders en straat-niveau, tussen degenen die bombardeerden en degenen die gebombardeerd werden, bevond zich Midden-Aarde. 's Avonds werd in Midden-Aarde alles op zijn kop gezet in een schitterende caleidoscoop van de duizelingwekkend felle dood, afgetekend tegen het zwarte silhouet van Londen.

Een maand geleden, voordat de bombardementen in alle ernst waren begonnen, had Murrow op vijf punten door heel Londen heen een uitzending geregeld, om de geluiden van de gebombardeerde stad aan de mensen in Amerika te laten horen. Frankie had bij hem gestaan, had gekeken hoe hij alert bij de ingang van de schuilkelder in de crypte van St. Martin-in-the-Fields stond en ervoor zorgde dat de microfoonkabel de afdaling van de inwoners van Londen niet belemmerde, een hoffelijke ondergrondse escorte. Niemand wist of de Duitsers die avond bombardementen zouden uitvoeren, maar Murrow concentreerde zich op de gestage dreun van de mensen die in het donker liepen, naar huis of de kelder in. Hij zei dat hun voetschappen klonken als die van geesten met schoenen met stalen neuzen. En toen de luchtaanval begon,

de lange, steeds harder klinkende klim langs het octaaf in het luchtruim, vertelde Murrow met gespannen, opgewonden stem over het naderende geronk van de Luftwaffe, *daar komen ze, je kunt ze nu horen*, en Frankie had zich toen on-aantastbaar gevoeld, onsterfelijk, terwijl ze de microfoon in de nacht omhooghield. *Hier en nu. Horen jullie dat?* Ze wilde haar stem bij die van Murrow voegen, wilde dat haar stem het oor van de luisteraars aan het andere eind van de kabel bereikte. Op dat ogenblik boorden de Duitsers zich via de ether rechtstreeks een Amerikaanse woonkamer in en Frankie hield het gordijn opzij zodat ze het beter konden horen, het was een uitdaging. Ik daag jullie uit, dacht ze nu, om je blik niet af te wenden.